

Παρουσίαση του βιβλίου “Φιλόδημος. Περί παρρησίας. Επικούρεια Ψυχοθεραπεία” (εκδόσεις Θύραθεν) σε εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Χρήστου Γιαπιτζάκη Επίκουρου Καθηγητή Νευρογενετικής, Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών (Ιανός 28-12-2016).

Βαγγέλης Πρωτοπαπαδάκης

Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αγαπητές φίλες, αγαπητοί φίλοι,

Η σημερινή περίσταση στην σκέψη μου είναι εξόχως σημαντική, σπουδαία, επιτρέψτε μου να πω. Για την ακρίβεια, είναι η επιτομή της σπουδαίας περιστασης: ένας σπουδαίος μελετητής, ο Χρήστος Γιαπιτζάκης, παρουσιάζει ένα σπουδαίο βιβλίο, το Περί Παρρησίας του Φιλόδημου, το οποίο απηχεί τις σκέψεις ενός σπουδαίου φιλοσόφου της ύστερης κλασικής αρχαιότητας ή της πρώιμης ελληνιστικής, αν θέλετε, του Επίκουρου. Το έργο μου, λοιπόν, σήμερα είναι δύσκολο: οφείλω να επιχειρήσω να αρθρώ στο ύψος ενός σημαντικού γεγονότος. Από την άλλη, όμως, είναι ευχερές, διότι το μόνο που έχω να κάνω, και αυτό στο οποίο θα επικεντρωθεί τελικώς η σύντομη αυτή εισήγησή μου, είναι να σας εξηγήσω γιατί αυτό που συμβαίνει εδώ σήμερα το θεωρώ τόσο σημαντικό. Θα μου επιτρέψετε να ξεκινήσω λέγοντας δυο λόγια για τον συγγραφέα, να συνεχίσω με άλλα δύο για τον Επίκουρο και να κλείσω με μια κουβέντα για την αξία του βιβλίου.

Με τον Χρήστο Γιαπιτζάκη είμαστε φίλοι εδώ και τρία-τέσσερα χρόνια. Ήταν ο Επίκουρος που μας γνώρισε τον έναν στον άλλον, και αυτό δεν είναι σχήμα λόγου. Είχαμε και οι δυο μιλήσει για την Επικούρεια σκέψη στο 23^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Φιλοσοφίας που έγινε στην Αθήνα το 2013, και στο πλαίσιο αυτού γνωριστήκαμε. Η αρχική μου διάθεση ήταν, το ομολογώ, επιφυλακτική. Ένας γιατρός που ασχολείται με την φιλοσοφία με το πάθος και την

ένταση που το κάνει ο Χρήστος θα μπορούσε να φαντάζει τόσο αλλόκοτος σε μια πρώτη ματιά, όσο θα φαινόταν ένας φιλόσοφος που θα αναλάμβανε σοβαρές εγχειρήσεις. Αμέσως, όμως, διαπίστωσα πως για τον Χρήστο η ενασχόλησή του με την φιλοσοφία γενικώς και με τον Επίκουρο ειδικότερα δεν συνιστά χόμπι ή πάρεργο, αλλά επίμοχθη και αφοσιωμένη επένδυση χρόνου και σκέψης. Ο Χρήστος Γιαπιτζάκης, και αυτό το λέω με πλήρη πεποίθηση, είναι σήμερα μεταξύ των 3-4 κορυφαίων μελετητών του Επίκουρου στην χώρα μας, και ένας από τους 10 σημαντικότερους διεθνώς. Δεν είναι τόσο τα πάμπολλα βιβλία έχει γράψει για την Επικούρεια φιλοσοφία, ούτε τα συνέδρια που έχει διοργανώσει ή αυτά στα οποία έχει συμμετάσχει. Κυρίως είναι η βαθιά του γνώση για την Επικούρεια φιλοσοφία, γνώση που χαρίζεται μόνον σε εκείνον που διαπνέεται από πάθος για κάτι. Το πάθος του αυτό, λοιπόν, το οποίο μετουσιώνεται σε αφοσίωση και ακάματη εργασία, είναι που κάνει τον Χρήστο Γιαπιτζάκη σπουδαίο. Σπουδαίο για την μελέτη της Επικούρειας φιλοσοφίας, αλλά και γενικότερα, γιατί όσο σπάνιοι είναι οι παθιασμένοι με κάτι άνθρωποι, άλλο τόσο πολύτιμοι είναι. Θα κλείσω το τμήμα της ομιλίας μου που αφορά τον συγγραφέα με αυτό, το οποίο και ο Χρήστος το ακούει τώρα για πρώτη φορά: προ ολίγων ημερών προσεκάλεσα τον Χρήστο Γιαπιτζάκη να πραγματοποιήσει μια τρίωρη διάλεξη στους φοιτητές μου στην Φιλοσοφική Σχολή για τον Επίκουρο. Στους φοιτητές μου είπα πως η πρόσκληση αυτή γίνεται για δυο λόγους: αφ’ ενός για να διδαχθούν την σκέψη του Επίκουρου από έναν άριστο γνώστη αυτής, σίγουρα πολύ πιο καταρτισμένο στο θέμα αυτό από εμένα, και αφ’ ετέρου για να γνωρίσουν έναν άνθρωπο με πάθος για την φιλοσοφία. Και τα δυο αυτά μαθήματα, φίλε Χρήστο, ήταν πολύ σημαντικά για τους φοιτητές μου, αλλά το δεύτερο, νομίζω, είναι πολύτιμο ως μάθημα ζωής.

Με αυτά κλείνω το τμήμα που αφορά τον συγγραφέα και περνάω στον Επίκουρο. Θα μου πείτε, γιατί στον Επίκουρο; Το βιβλίο αφορά το Περί Παρρησίας του Φιλόδημου. Ο Επίκουρος, όμως, φαίνεται πως σημάδεψε τόσο πολύ με την σκέψη του τους μαθητές του, ώστε αυτοί σχεδόν καθόλου να μην αποστούν από τις θέσεις του δασκάλου τους – και αυτό αφορά και τους μαθητές των μαθητών του, και όλους τους μεταγενέστερους. Ο Ράσελ παρατηρεί,

ορθώς κατά την γνώμη μου, πως ο τελευταίος μεγάλος Επικούρειος διανοητής της αρχαιότητας, ο Λουκρήτιος, 300 σχεδόν χρόνια μετά τον θάνατο του Επίκουρου απλώς αναπαράγει την Επικούρεια διδασκαλία. Το ίδιο ισχύει και για τον περίπου σύγχρονο του Λουκρήτιου Φιλόδημο. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί διττώς: από την μια φαίνεται πως ο Επίκουρος υπήρξε για τους συγχρόνους του, είτε φίλους είτε εχθρούς, μυθική μορφή, η οποία ως προς αυτό θα μπορούσε να αντιπαραβληθεί μόνον με αυτή του Πυθαγόρα από την Σάμο. Και οι δυο λατρεύτηκαν και μισήθηκαν περισσότερο από όσο θα ανέμενε κανείς για έναν άνθρωπο, και των δυο οι μαθητές απέφυγαν να τροποποιήσουν τις διδασκαλίες τους έστω και στο ελάχιστο. Παράλληλα, ωστόσο, η διδασκαλία του Επίκουρου διακρίνεται από ένα σπάνιο γνώρισμα: είναι απολύτως συνεκτική αφ’ ενός, και απολύτως συμπαγής και περιεκτική αφ’ ετέρου. Αυτό χοντρικά σημαίνει πως δεν είναι επιδεκτική τροποποιήσεων ευρείας, τουλάχιστον, κλίμακας, αλλά απλώς επεξηγήσεων και προσαρμογής στις όποιες νέες συνθήκες. Και επειδή οι ιστορικές συνθήκες λίγο άλλαξαν από τον Επίκουρο έως τον Λουκρήτιο και τον Φιλόδημο, τόσο αυτοί όσο και οι ενδιάμεσοι Επικούρειοι αρκέστηκαν σε επεξηγήσεις και αναπαραγωγή των θέσεων του δασκάλου τους. Συνεπώς, είναι τόσο εύλογο όσο και προσήκον να σας μιλήσω για την θέση που κατά την γνώμη μου διακρατεί ο Επίκουρος στο πάνθεον των φιλοσόφων της κλασικής αρχαιότητας – ανοίγω μικρή παρένθεση, στην σκέψη μου ο Επίκουρος είναι ο τελευταίος μεγάλος φιλόσοφος της κλασικής περιόδου, και όχι ο πρώτος της ελληνιστικής, και τούτο διότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φιλοσοφίας του δείχνουν να ολοκληρώνουν ένα κεφάλαιο που έχει ανοίξει από καιρό και όχι να προσιωνίζονται ένα νέο. Ο Επίκουρος φαίνεται να συνομιλεί με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη περισσότερο, καθώς και με τον Δημόκριτο και τον Λεύκιππο, και όχι τόσο με την μέση Στοά ή Ακαδημία. Επανέρχομαι όμως: πόσο σημαντικός είναι ο Επίκουρος; Στην σκέψη μου είναι ισοϋψής με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, και εάν κάτι σκιάζει την αντίληψη αυτή, είναι πως από το έργο του έχουν σωθεί ελάχιστα μόνον σπαράγματα, αφού η μανία των εχθρών του αφ’ ενός και του χρόνου αφ’ ετέρου φρόντισε ώστε να χαθεί το μεγαλύτερο μέρος του – σήμερα, πλέον, μπορούμε βάσιμα να ελπίζουμε πως σύντομα θα συμπληρώσουμε τις

γνώσεις μας. Αυτές που ήδη διαθέτουμε, ωστόσο, αρκούν νομίζω ώστε να διαμορφώσουμε τεκμηριωμένη γνώμη για το μέγεθος του φιλοσόφου και την έκταση και το βάθος της σκέψης του.

Δεν θα σας μιλήσω συνολικά για την Επικούρεια φιλοσοφία, αφ’ ενός διότι δεν είμαι ειδικός, αφ’ ετέρου διότι δεν είναι τέτοια η περίπτωση. Θα σας πω δυο λόγια, όμως, για την ηθική του, και από αυτά θα αντιληφθείτε την συνολική σπουδαιότητα του φιλοσόφου. Ο Επίκουρος είναι κυρίως ηθικός φιλόσοφος, αφού ως αποστολή του δείχνει να αντιλαμβάνεται την δημιουργία ενός μπούσουλα που θα καθοδηγεί τον άνθρωπο μέσα στο χάος που συνιστά ο εντός και εκτός του κόσμος. Όλα τα υπόλοιπα, το πώς έχει φτιαχτεί ο κόσμος, το πώς πρέπει να αλληλεπιδρούμε μαζί του και πώς να τον αντιλαμβανόμαστε, υφίστανται κατά την γνώμη μου για να εξυπηρετούν αυτήν την αποστολή, την καθοδήγηση του ηθικού προσώπου. Η φιλοσοφία για τον Επίκουρο και τους μαθητές του είναι πρωτίστως θεραπεία της ψυχής, και εάν δεν ανταποκρίνεται σε αυτήν την αποστολή της είναι άχρηστη, όπως άχρηστη είναι η ιατρική εάν δεν θεραπεύει το σώμα. Συνεπώς, η Επικούρεια σκέψη στο σύνολό της είναι ένας πλήρης και αναλυτικός οδηγός ζωής. Σε αυτό δεν διαφέρει από καμία άλλη ηθική παράδοση, θα μου πείτε. Όλες, μηδεμίας εξαιρουμένης, αυτό προσπαθούν αν κάνουν, να δείξουν δρόμους μέσα από τους αναρίθμητους σκοπέλους της καθημερινότητάς μας. Ε, αυτό που καθιστά την Επικούρεια προσέγγιση μοναδική, είναι η απλότητά της και η θεμελίωσή της στην πραγματική φύση του ανθρώπου. Ο Επίκουρος παρατηρεί εύλογα πως ο άνθρωπος θηρεύει την ηδονή, η οποία υπό όρους γεννά την ευδαιμονία, και αποφεύγει τον πόνο, ο οποίος συνήθως προξενεί δυστυχία. Έργο της ηθικής του, συνεπώς, είναι να βοηθήσει το ηθικό πρόσωπο σε αυτό, να του δείξει πως θα επιτυγχάνει το πρώτο και πως θα αποφεύγει το δεύτερο. Αυτό το επιχειρεί με απλά επαγωγικά βήματα που πατούν σταθερά πάνω στην ανθρώπινη φύση, και όχι επικαλούμενος μεταφυσικές έννοιες. Η ηδονή, γράφει, ξεκινάει από το στομάχι. Δεν έχω διαβάσει πιο πεζή αλλά και πιο πλήρη προσέγγιση της έννοιας ή των προϋποθέσεων της ηδονής. Μείνετε δυο μέρες νηστικοί και προσπαθήστε μετά να αντλήσετε ηδονή από την ποίηση του Τένισον ή την μουσική του Μότσαρτ... Η ηδονή, λέει επίσης, αποκτάται εύκολα, εάν ξέρεις να δια-

κρίνεις τις επιθυμίες σου σε σημαντικές, λιγότερο σημαντικές και εντελώς ασήμαντες ή, με δικούς του όρους, σε φυσικές και αναγκαίες, σε φυσικές και μη αναγκαίες, και σε μη φυσικές και μη αναγκαίες. Οι πρώτες είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την βίωση της ηδονής, αλλά, παράλληλα, εύκολο να πραγματοποιηθούν. Λίγο ψωμί και λίγο νερό χρειάζεσαι για να ικανοποιήσεις την πείνα και την δίψα σου. Αν έχεις σαμπάνια και χαβιάρι, ακόμη καλύτερα ίσως, αλλά αν δεν έχεις δεν πειράζει. Και το που θα πείς το νερό που χρειάζεσαι ή την σαμπάνια που σου πρόσφερε η μοίρα - σε ένα ταβερνάκι ή σε ένα πολυτελές εστιατόριο, ε, αυτό δεν έχει καμία σημασία. Με λίγο νερό και λίγο ψωμί μπορώ να είμαι εξ ίσου ευτυχισμένος με τον Δια - αυτή είναι άλλη μια φράση του Επίκουρου από αυτές που ο Νίτσε γράφει πως είναι πολύ σκληρές ώστε ο χρόνος να τις μασήσει και να τις καταπιεί και που μπορεί να αλλάξει την ζωή μας κάνοντάς μας περισσότερο ευτυχισμένους. Απλά πράγματα, εύλογα, συγκροτημένα, μετρήσιμα, απτά και, τελικά, χρήσιμα για τον σκοπό που γράφτηκαν.

Η ηθική, κυρίες και κύριοι, πέρα από μια χαριτωμένη και ενδιαφέρουσα συζήτηση μεταξύ ειδικών είναι - ή, πρέπει να είναι - κυρίως αυτό: απλές και τεκμηριωμένες απαντήσεις στα ερωτήματα που ταλανίζουν την καθημερινότητά μας και επιβαρύνουν την πρόσκαιρή και ασήμαντη εν πολλοίς ύπαρξή μας με βάρος δυσανάλογο της σημασίας τους. Η ηθική του Επίκουρου είναι τέτοια, και ως τέτοια επιτελεί το έργο της και είναι χρήσιμη για το καθημερινό ηθικό πρόσωπο, το οποίο δεν είναι υποχρεωμένο να γνωρίζει σε βάθος φιλοσοφία ή να πραγματοποιεί υψηλές νοηματικές συλλήψεις. Αυτό που καθιστά την ηθική διδασκαλία του Επίκουρου ακόμη πιο σημαντική, είναι πως αυτό που επιδιώκει και επιτυγχάνει, η καθοδηγητική της ισχύς, δηλαδή, σπανίζει τόσο στην εποχή του, όσο και σε μεταγενέστερες. Η αντίστοιχη σκέψη του Πλάτωνα, για παράδειγμα, δεν προσφέρεται ως οδηγός ζωής στον καθημερινό άνθρωπο - αυτός είναι, άλλωστε, και ο λόγος που ο καθημερινός άνθρωπος κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο, κάθε φορά που άκουγε κάτι δυσνόητο, συνήθιζε να αναφωνεί: αυτό μου φαίνεται πιο δύσκολο ακόμη και από το αγαθό του Πλάτωνα!

Και λίγα λόγια κλείνοντας για το βιβλίο: η αξία του και η σπουδαιότητά του θεωρώ πως έχει ήδη καταδειχθεί σε όσα ειπώθηκαν για την αξία και την σπουδαιότητα της Επικούρειας φιλοσοφίας γενικώς. Θα ήταν παράλειψη, ωστόσο, να μην αναφερθώ στην μεγάλη σημασία της θαυμάσιας και εκτενέστατης εισαγωγής με την οποία το συνοδεύει ο Χρήστος Γιαπιτζάκης. Εκμεταλλευόμενος στο έπακρο τόσο το φιλοσοφικό, όσο και το ιατρικό και ψυχολογικό του υπόβαθρο, παρουσιάζει ερμηνείες και θέσεις οι οποίες αφήνουν άφωνο τον αδαή φιλοσοφούντα που στερείται των σχετικών γνώσεων – εμένα τουλάχιστον με άφησαν ενεδό. Θα σας διαβάσω μόνον ένα απόσπασμα από την εισαγωγή (σελ. 35-36), αυτό που αφορά τον φόβο:

“Ο πίθηκος που βρίσκει ένα νόστιμο φρούτο αντιμετωπίζει το δίλημμα ανάμεσα στην ηδονή του φαγητού (θετικό συναίσθημα) και στην αγχώδη επαγρύπνηση μήπως έρθει ένα σαρκοβόρο ζώο (αρνητικό συναίσθημα). Στην ασφάλεια ενός δένδρου θα υπερισχύσουν τα θετικά συναισθήματα, ενώ σε ένα ξέφωτο τα αρνητικά. Το σύστημα σεροτονίνης προσαρμόζεται στις συνθήκες του περιβάλλοντος. Τα θετικά συναισθήματα απλώς επισημαίνουν ότι κάτι είναι καλό για μας και αξίζει να το συνεχίσουμε. Τα αρνητικά συναισθήματα, όμως, είναι πολύ πιο ισχυρά, επειδή λειτουργούν ως επείγουσα αντίδραση σε καταστάσεις που απειλούν την υγεία ή τη ζωή μας και που δεν θα πρέπει να επαναλαμβάνονται συχνά... Η κληρονομιά αυτής της εξελικτικά προσαρμοσμένης ασυμμετρίας επιτρέπει στα αρνητικά συναισθήματα του άγχους και του φόβου να μεγεθύνονται και να αιχμαλωτίζουν τις σκέψεις των ανθρώπων, ενώ τα θετικά συναισθήματα της ασφάλειας και της ευχαρίστησης εξασθενούν πολύ εύκολα. Ο μέσος άνθρωπος ξαγρυπνά γεμάτος άγχος για μια δυσάρεστη (κατά την υποκειμενική του αντίληψη) κατάσταση, θεωρώντας πως είναι καταδικασμένος σε αδιέξοδο, ή ανακυκλώνει την ντροπή για κάποια ανόητη συμπεριφορά του, θεωρώντας ότι έχασε για πάντα την αξιοπρέπειά του. Στην πραγματικότητα του σύγχρονου πολιτισμού οι σκέψεις αυτές είναι παράλογες, επειδή τα γεγονότα που προκαλούν στο μέσο άνθρωπο άγχος, φοβία και ντροπή σχεδόν ποτέ δεν απειλούν άμεσα τη ζωή του, όπως ένα σαρκοβόρο. Κατά συνέπεια, το σύστημα των αρνητικών συναισθημάτων, που ήταν πολύ χρήσιμο σε επείγουσες καταστάσεις πριν από πολλές χιλιάδες

χρόνια, μετατρέπεται σε ένα άχρηστο και βασανιστικό φαύλο κύκλο αβάσιμων φοβιών και αναίτιας ταραχής, που έχουν συνήθως αυτοκαταστροφικές συνέπειες”.

Ομολογώ ότι διαβάζοντας την εισαγωγή, επιτρέψτε μου να πω περισσότερο από το κείμενο του Φιλόδημου του οποίου προηγείται, αισθάνομαι ότι έχω γίνει καλύτερος άνθρωπος.